

KATHOLIEK NATIONAAL ONDERWIJS

NATIONAAL SECRETARIAAT VAN HET KATHOLIEK ONDERWIJS - PEDAGOGISCH BUREAU
NATIONAAL VERBOND VAN HET KATHOLIEK MIDDELBAAR ONDERWIJS
NATIONAAL VERBOND VAN HET KATHOLIEK TECHNISCH ONDERWIJS
NATIONAAL VERBOND VAN HET KATHOLIEK NORMAAL ONDERWIJS
Guimardstraat 5, 1040 Brussel

V E R N I E U W D
S E C U N D A I R
O N D E R W I J S

Reeks : Experimentele leerplannen voor de observatie- en oriëntatiegraden

Vak : GESCHIEDENIS EN MAATSCHAPPIJ

ORIENTATIEGRAAD
DOORSTROMING

1ste JAAR	2de JAAR
-----------	----------

- mei 1972 -

Georg-Eckert-Institut
für internationale
Schulbuchforschung
Braunschweig
Schulbuchbibliothek

89/1074

B

Z-41(1,731)

INHOUDSOPGAVE

I. Het vertrekpunt in het eerste Oriëntatiejaar	3
II. De doelstellingen in de Oriëntatiegraad	6
III. De leerinhouden	9
IV. Didactische verwerking van de leerstof	10
V. Voorbeelden van historisch-synchronische doorsneden	13
- Eerste ontwikkelingsstadia van mens en maatschappij	13
- Hellas (479 tot 404 v.C.)	18
- Rome (133 tot 9 v.C.)	22
- De Karolingische maatschappij (8ste tot 9de eeuw)	27
- De feodale samenleving (1050 tot circa 1250)	30
- Van het hoogtepunt tot het herfsttij der Middeleeuwen (1250 tot circa 1350)	36
- De groei van de Europees-Atlantische samenleving (16de eeuw tot circa 1650)	41
- De monarchale-territoriale samenleving (1650 tot circa 1750)	43

I. HET VERTREKPUNT IN HET EERSTE ORIENTATIEJAAR

Na twee jaar inleiding in de geschiedenis en maatschappij door de verkenning van de direct waarneembare werkelijkheid en de studie van het groeiproces ervan, wordt de leerling in de oriëntatiegraad in contact gebracht met de historische werkelijkheid, de achtergrond en de basis van de hedendaagse samenleving.

Zowel de leerinhoud als de leermethoden sluiten aan bij de initiatiejaren, doch geven op een eigen wijze een stoot aan het ontwikkelingsniveau en de belangstellingsfeer van de leerling.

1. Aansluiten bij het onderwijs in de observatiegraad

In de observatiegraad heeft de leerling verschillende aspecten, eigen aan het maatschappelijk en cultureel handelen van de mens, onderzocht en op een vrij systematische wijze feiten, gebeurtenissen en begrippen leren hanteren. Zo bracht men de gewoonte bij te denken in de categorie van tijd, als opeenvolging van gegevens. Meteen leerde hij verschillende basistechnieken, nodig voor het geschiedenisonderwijs. Verworven basiskennis, vaardigheden en attitudes worden in de oriëntatiegraad uitgediept, aangepast aan de eigen denk- en leefwereld van de puber.

2. Het didactisch vertrekpunt : de psychologie van de puber

De oriëntatiejaren vallen grosso modo samen met de puberteit, een leeftijdsfase waarin alle factoren die tot de vorming van de persoonlijkheid bijdragen, krachtig tot uiting komen : de seksuele en geldingsdrang en vooral de sociale en de kosmische of religieuze gerichtheid.

In het psychische vlak wordt de puberteit gekenmerkt door een zelfbewustwording, die gepaard gaat met zelfaffirmatie en met een gewijzigde houding t.o.v. de anderen.

a. Zelfbewustwording

Het op de voorgrond treden van het ik-gevoel. Een verinnerlijgingsproces, waarbij de puber op zoek is naar de ervaring van zijn eigenheid, van zijn "ik". De zelfverkenning, bij de pre-puber nog extravert, is bij de puber introvert. Voor het eerst stelt hij problemen als : "wat doe ik in deze wereld", zoekt hij naar de zin van het leven. Hij benadert de buitenwereld vanuit zijn eigen gevoelswereld.

Al wat hij waarneemt, reflecteert hij op zichzelf, en hij hecht slechts waarde aan wat hem waardevol voorkomt, nl. wat of wie bijdraagt tot de ontplooiing van zijn persoonlijkheid.

De puber is sterk gericht op de concrete werkelijkheid en weinig ontvankelijk voor algemene beschouwingen. Zijn verstand tracht wel de feiten tot begrippen op te bouwen, maar tot abstract denken komt hij slechts door veel mislukkingen, vandaar zijn vaak zonderlinge gedachtensprongen.

b. Zelfaffirmatie

De puber experimenteert met de pas ontdekte eigen identiteit. Hij wil bewijzen dat hij geen kind meer is, maar iemand met wie men rekening dient te houden. Vandaar dat hij belang hecht aan zijn voorkomen en dat hij met klem een eigen mening verdedigt. Hij wil dat men naar hem luistert, zo niet voelt hij zich in zijn eer gekrenkt. Toch slaagt hij er zelf moeilijk in te luisteren naar anderen of zijn meningen te nuanceren.

M.a.w. de puber is nog niet rijp voor een echt gesprek. Trouwens in de discussie vindt hij het praten zelf belangrijker dan het onderwerp.

Hij houdt er zg. persoonlijke ideeën op na en meet zich een kritische houding aan. Dit alles om zich te laten gelden t.o.v. de volwassenen. Feitelijk aanvaardt hij hun statussymbolen en laat hij zich uiterst gemakkelijk beïnvloeden door zijn omgeving.

De puber ervaart de wereld met zijn problemen als een uitdaging. Hij wenst in de wereld iets te kunnen en te mogen doen, want hij gelooft in de menselijke mogelijkheden en dus in de eerste plaats in de eigen mogelijkheden.

c. Gewijzigde houding t.o.v. de anderen

Aanvankelijk interesseert hij zich slechts voor de anderen in de mate dat zij hem duidelijk kunnen maken wie hij is. Zo komt hij echter tot de ontdekking van de anderen en wordt hij geboeid door hun anders zijn. Dit anders zijn is voor hem een waarde. Hij doorziet nu de beperktheid van de volwassenen, aanvaardt hun gezag niet langer als vanzelfsprekend en eist verantwoordelijkheid en vertrouwen, waarmee hij eigenlijk nog geen weg weet. De onzekerheid, die hij voelt door de talrijke veranderingen die zich in hem voltrekken, doet hem uitkijken naar vergelijkingspunten, die houvast bieden. Hij vindt die bij zijn leeftijdsgenoten.

De solidariteit van de groep jongeren (verdedigen b.v. als klas hun mening t.o.v. de leraar) komt in de plaats van de geborgenheid van het gezin. Hij distantieert zich van de volwassenen, maar hecht des te meer belang aan de integratie in de groep van zijn leeftijdsgenoten. Door het feit dat hij zelf nogal eens in een minderheidspositie staat, voelt hij spontaan mee met groepen die gediscrimineerd worden.

3. Het eigen ontwikkelingspeil van de puber

Het geschiedenisonderricht in de oriëntatiegraad moet voor de puber een hulp zijn in zijn groei naar zelfstandigheid en hem helpen bevrijden van zijn te subjectieve gerichtheid, door hem o.m. aan te tonen dat zijn persoonlijk leven niet los staat van de hele maatschappij en dus ingeschakeld is in de brede context van de mensengeschiedenis. Van de kritische gerichtheid en van de zin voor analyse van de puber zal men in het geschiedenisonderricht gebruik maken om hem levensechte situaties te leren beheersen en met de nodige bescheidenheid te beoordelen.

Gezien de sterke ik-betrokkenheid van de puber, zal men hem situaties aanbieden waarin hij zichzelf kan herkennen, zonder dat hij de inhoud zelf strandt. Daarom zal de hedendaagse samenleving zelf eerder het didactisch uitgangspunt en eindpunt worden van studieonderwerpen, waarvan de inhoud in de "verre" geschiedenis ligt.

De leerling in de oriëntatiegraad moet reeds een uitgebreidere leerinhoud kunnen beheersen. Deze inhoud kan hij slechts aan in de mate dat die gericht is op concrete gegevens en voldoende afwisseling bevat. Abstracte beschouwingen liggen eerder buiten zijn bereik.

De onderwerpen moeten de leerling tenslotte de kans bieden om een dieper inzicht te krijgen in de motieven die een mens in de samenleving tot handelen drijven. Om daartoe te kunnen komen zijn actieve werkvormen, waarin interactie tussen de leerlingen wordt bevorderd, onontbeerlijk en is het nodig opgedane ervaringen en kennis te toetsen aan nieuwe situaties.

II. DE DOELSTELLINGEN IN DE ORIENTATIEGRAAD

In aansluiting bij de leerresultaten van de observatiegraad wil men de leerlingen in de oriëntatiegraad de wordingsgeschiedenis van de mens en van het Westers beschavingscentrum laten ervaren, en hen historisch leren denken.

Men wil hen vooral als leerervaring aanbieden :

- het tijdsgebonden karakter van een beschaving
- de complexiteit van het menselijke handelen
- de wisselwerking tussen de verschillende werkelijkheidsdomeinen
- de vindingrijkheid waarmee de mens oplossingen zoekt voor eigen levenssituatie.

Daarom worden synchronische tijdsdoorsneden aan de leerling aangeboden, die de complexiteit en de eigenheid van bepaalde beschavingsfasen uitdrukken. Deze doorsneden worden in progressief-chronologische volgorde behandeld. Hieruit kan dan meteen de voorstelling van ontwikkelingslijnen tot stand komen.

Het onderzoek naar de drijfveren en de motieven van het menselijke handelen zal de leerlingen een belangrijke hulp bieden voor de opbouw van hun waardenschaal.

A. Verwerven en verwerken van kennis en inzichten

Om bovenstaande optiek te realiseren, behoren de leerlingen

1. Kennis te verwerven over en inzicht in de historische achtergrond en de historisch medebepalende factoren van onze huidige samenleving en dit door de studie van de maatschappij en de beschaving van de mens in de Middellandse Zeewereld en van de Europees-Atlantische wereld (tot 18e eeuw).
2. De verschillende fasen of stadia uit de wordingsgeschiedenis van het Westers beschavingscentrum te onderzoeken en de specifieke levensvormen en patronen te ontdekken.
3. De complexiteit van levensechte situaties uit de historische werkelijkheid te ervaren door
 - de analyse van feitelijke gebeurtenissen
 - het onderzoek van de onderlinge samenhang.
4. In verantwoord gekozen tijdsdoorsneden
 - de motieven en drijfveren van de menselijke prestaties
 - de concrete wisselwerking tussen de verschillende werkelijkheidsdomeinen : de sociaal-economische, de politieke, de technisch-wetenschappelijke, de religieus-ethische en esthetische domeinen
 - de dominanten waardoor een maatschappijtype en tijdspanne wordt bepaald,
 te achterhalen in het leef- en cultuurpatroon van de mens en de maatschappij
 - a. in de Middellandse Zeewereld, waaraan maximum 45 lestijden worden besteed
 - b. in de Europees-Atlantische Wereld, waaraan maximum 60 lestijden worden besteed.

5. In een synthetische samenhang de grote ontwikkelingslijn van de wordingsgeschiedenis van de Westerse samenleving te kunnen weer-geven, waarvoor minimum 5 lestijden worden voorzien op het einde van het tweede oriëntatiejaar.
6. De eigen kenmerken, mogelijkheden en beperkingen van de mens in de voormelde cultuurzones en van de diverse maatschappij-typen, die men bestudeerde, te kunnen aantonen.
7. Concreet gebruik te kunnen maken van begrippen als evolutie, continuïteit, synchronische samenhang en tijdsverschijnsel.
8. Een verantwoord oordeel te kunnen uitspreken over de bestudeerde situaties en hierdoor aantonen dat zij kunnen oordelen van-uit de eigentijdse context.

B. Verwerven van bekwaamheden en vaardigheden

De leerlingen behoren meteen

1. In functie van te bestuderen onderwerpen
 - a. de nodige informatie te kunnen verzamelen
 - b. de preciese probleemomschrijving te kunnen geven
 - c. systematisch en kritisch onderzoek te kunnen instellen
 - d. een samenhangend geheel te kunnen reconstrueren
 - e. een waarde- en betekenisbesluit te kunnen formuleren.
2. Te streven naar een hoge graad van objectiviteit door :
 - a. veelzijdige informatie als voorwaarde voor verder onderzoek aan te leggen
 - b. methoden van historische kritiek toe te passen.
3. Gebruik te kunnen maken van de leermiddelen, nodig voor de studie en de verwerking van de leerstof :
 - a. historische kaart (lezen, raadplegen, invullen)
 - b. grafieken (ontleden, interpreteren)
 - c. naslagwerken (raadplegen)
 - d. iconografisch materiaal (interpreteren).
4. Documenten i.v.m. de behandelde leerstof kritisch te kunnen ontleden en evalueren, en verworven kunden op ruimere documen-tatie te kunnen toepassen.
5. De categorie tijd te kunnen hanteren als een resultaat van sa-menlopende gebeurtenissen.
6. In staat te zijn om de leerresultaten in nieuwe situaties ge-past te gebruiken.

C. Vormen van positieve attitudes

De leerlingen behoren

1. Continue aandacht te vertonen voor sociaal-economische, politieke (nationale, Europese en mondiale) en culturele gebeurtenissen.
2. Een historisch gevormde ingesteldheid te vertonen door
 - a. kritisch onderzoek van informatie en opinies
 - b. relativering van gebeurtenissen en oordelen
 - c. concretisering van algemeenheden
 - d. aandacht voor de feiten
 - e. respect voor eigentijdse situaties.
3. Een sociaal gericht gedrag te vertonen door
 - a. deelname aan sociale activiteiten in de school
 - b. zorg voor de leden van de klas
 - c. hun bekommernis en belangstelling voor sociale problemen, gezien hun leeftijd, ook reeds op wereldvlak.
4. Zich democratisch te gedragen in
 - a. de eigen werksituatie
 - b. hun waardering voor menselijke vrijheid, voor verschillende cultuur- en levensvormen.

III. DE LERINHOUDEN

Vanuit de doelstellingen zal de leraar een wetenschappelijk en psycho-didactisch verantwoorde keuze van leerinhouden maken.

Hierbij laat hij zich leiden door volgende verdeling, rekenend op 55 beschikbare lestijden per leerjaar.

In het eerste oriëntatiejaar bestudeert men de Middellandse-Zeewereld (max. 45 lestijden) door middel van

- één tijdsdoorsnede uit de Griekse samenleving en
- één tijdsdoorsnede uit de Romeinse samenleving.

De leraar is vrij om enkele van de voorzienene 45 lestijden te besteden aan de studie van de eerste ontwikkelingsstadia van de mens.

Daarnaast behandelt men de Karolingische samenleving in maximum 10 lestijden.

In het tweede oriëntatiejaar werkt men de Europees-Atlantische wereld verder uit :

- één tijdsdoorsnede voor de samenleving in de Middeleeuwen, 10e-15e eeuw (maximum 20 lestijden)
- twee tijdsdoorsneden voor de samenleving in de Europees-Atlantische wereld, 16e- eerste helft 18e eeuw (maximum 30 lestijden).

Minimum 5 lestijden worden daarnaast voorbehouden voor de synthese van de wordingsgeschiedenis van de mens en van het Westers beschavingscentrum.

In hoofdstuk V worden enkele mogelijke historische doorsneden gesuggereerd.

Voor het eerste jaar :

- a. eventueel, de eerste ontwikkelingsstadia
- b. de 5e eeuw v.C., de Atheense samenleving
- c. de 2e-1ste eeuw v.C., de samenleving tijdens de Romeinse Republiek.
- d. 8e-9e eeuw, de Karolingische samenleving.

Voor het tweede jaar :

- a. - 11e-13e eeuw, de feodale samenleving, en/of
- 13e-14e eeuw, de breuk in de Middeleeuwse samenleving.
(max. 20 lestijden)
- b. 16e- eerste helft 17e eeuw, de groei van de Europees-Atlantische samenleving (oriënterende norm 15 lestijden)
- c. tweede helft 17e eeuw- eerste helft 18e eeuw, de monarchale territoriale samenleving (oriënterende norm 15 lestijden).

IV. DIDACTISCHE VERWERKING VAN DE LEERSTOF

Het is duidelijk dat voor de didactische verwerking van de leerstof de fundamentele principes en de diverse mogelijkheden in het leerplan van de observatiegraad uiteengezet, geldig blijven voor de oriëntatiegraad.

A. De keuze en de organisatie van de leerstof

Wil men voortbouwen op de basis gelegd in de observatiegraad, dan zal men als het ware permanent gegevens en begrippen uit het hedendaagse wereldgebeuren moeten hanteren, en deze inzichtelijker maken. Meteen moet men nu tot de complexiteit van het menselijk handelen en de samenleving doordringen. Daarom wordt de studie van de synchronische samenhang tussen gebeurtenissen en verschijnselen belangrijk.

1. In de keuze van de concrete leerinhoud zal de leraar zich laten leiden door de gekende principes, zoals

a. De verschillende leerinhouden worden functioneel bepaald (in functie van de specifieke belangstellingsfeer en ontwikkelingsbehoeften van de leerlingen).

b. De leerinhoud moet pedagogisch verantwoord zijn :

- gericht op fundamentele keninhouden
- aan de hand van exemplarisch verantwoorde voorbeelden of situaties, waar mogelijk mede uit de geschiedenis der Nederlanden
- goed omljnd in de problematiek
- eerder gericht op analyse van samenhang, dan op verzameling van feitelijke gegevens.

c. De leerinhoud moet het synthetisch denken ontwikkelen :

- Binnen de doorsneden zal voortdurend gezocht worden naar de eenheid van het menselijke handelen en de eigenheid van de maatschappij en samenleving.
- Meteen zal aandacht besteed worden aan de diachronische ontwikkelingslijn(en). Hiervoor worden syntheselessen ingebouwd en uitdrukkelijk voorbehouden op het einde van het tweede leerjaar. Bij voorkeur wordt de ontwikkelingslijn gereconstrueerd vanuit één of meerdere werkelijkheidsdomeinen.

2. De organisatie of opbouw van de leerinhoud geeft meerdere mogelijkheden :

a. De "mens", gesteld voor een welbepaald probleem binnen een welbepaalde situatie, vormt de sleutel van elke leereenheid. Zo wordt elk leergeheel een afgeronde samenhang en kan de hedendaagse mens, die met dezelfde problematiek wordt geconfronteerd, omzeggens voortdurend in de les betrokken worden.

- b. De specifieke leerinhoud van de oriëntatiegraad bestaat uit tijdsdoorsneden. In deze tijdsdoorsneden moet de eigenheid van betrokken samenleving duidelijk naar voor komen, hetzij in de fase van "hoogtepunt" hetzij in de fase van "overgang".
- c. In betrokken tijdsdoorsneden wordt gezocht naar de dominanten of krachtlijnen in het cultureel-maatschappelijk leven. Zo kan de invalshoek voor elke leereenheid verschillen. Nu eens vormt het sociaal-economische domein het uitgangspunt, dan weer een ander. In hoever vanuit de gekozen invalshoek naar de andere werkelijkheidsdomeinen wordt doorgestoten, zal afhangen van de werkelijke betrokkenheid en/of van het ontwikkelingspeil der leerlingen. Ook kan een leerinhoud zinvol worden opgebouwd vanuit en rond een welbepaald document (tekst, beeld ...) dat men in de context van de tijd onderzoekt en situeert.

B. Didactische werkvormen

1. Leeractiviteiten

Naast de leeractiviteiten, die een belangrijke plaats hebben ingenomen in de observatiegraad en deze in de oriëntatiegraad ook kunnen blijven behouden, moet toch bijzondere nadruk gelegd worden op :

- a. de discussie van de leerlingen onderling
- b. de reorganisatie van de leerstof, anders dan in de klas voorgedaan
- c. de mondelinge en schriftelijke syntheseoefeningen
- d. toepassing van het geleerde op nieuwe leerstof of in nieuwe leersituatie
- e. de evaluatieve benadering van de leerinhouden
- f. gemeenschappelijke medeplanning van het leerprogramma door de leerlingen.

2. Pluriforme leermethoden

Zie Observatiegraad blz. 22 en 23.

3. Het didactisch materiaal

De keuze van het didactisch materiaal is, samen met de keuze van de leeractiviteiten en de leermethoden, niet alleen te voorzien vanuit de leerinhoud, maar mede vanuit de eigen geaardheid van de leerlingen, naargelang van de samenstelling van de groep waartoe ze behoren.

Het is duidelijk dat voor meer concreet denkende leerlingen, het materiaal en de afwisseling in activiteiten en werkvormen, bijzonder centraal staan. Toch mag voor de kritische vorming, die een grote aandacht krijgt in de oriëntatiegraad, het historische document betekenis krijgen. Zie verder observatiegraad blz. 23 en 24.

4. Observatie en evaluatie

De motieven in het programma van de observatiegraad op blz. 24 aangegeven voor observatie en evaluatie blijven ook geldig voor de oriëntatiegraad. Wel kan er nog eens uitdrukkelijk op gewezen worden dat beide maar mogelijk zijn in de mate dat de leerkracht de leerdoelen operationeel heeft uitgeschreven, bij voorkeur volgens de taxonomie van Guilford. Hierdoor kan worden nagegaan of de algemene optiek en de doelstellingen sub II aangegeven, verwezenlijkt werden en welk niveau de leerlingen daarbij hebben bereikt.

V. VOORBEELDEN VAN HISTORISCH-SYNCHRONISCHE DOORSNEDENE E R S T E O N T W I K K E L I N G S S T A D I A V A N M E N S
E N H A A T S C H A P P I JBIBLIOGRAFIE

- J.D. Bernal : De Wetenschap als maatschappelijk proces. Deel I (Het Spectrum, 1971, 267 blz.)
- C. Brinton e.a. : Elseviers Wereldgeschiedenis. Deel I, 1969, 407 blz.
- De Laet e.a. : Geschiedenis van België (2e druk, De Vlam, Gent, 1969, 425 blz.)
- V.G. Childe : De Prehistorie van de Europese Beschaving (Prisma-boek nr. 447, 178 blz.)
- H. Frankfort : Het Ontstaan van de Beschaving in het Nabije Oosten (Aula-boek nr. 69, 192 blz.)
- R. Grahmann : de vroegste Geschiedenis van de Mens (Aula-boek nr. 61, 382 blz.)
- Het Epos van de Mens (Elsevier, 1963, 308 blz.)
- De vroegste Beschavingen, 10 delen (Elsevier, 1966-1969, 1430 blz.)

DOELSTELLINGEN

- De leerlingen inzicht verschaffen in een periode die 99 % van het verleden bestrijkt, meer bepaald in het feit dat bij de aanvang van de z.g. geschiedenis de mens zich reeds vele belangrijke verworvenheden eigen had gemaakt.
- Aantonen dat de economische feiten uiterst belangrijke hefbomen zijn voor het verloop van de beschavingsgeschiedenis en in evolutief verband met elkaar staan zonder dat de verschillende fasen een exclusief karakter vertonen.

LEERINHOUDA. De Economie van de Jager en Voedselverzamelaar in de Oude Steentijd (Paleolithicum) 600.000-10.000)

- Aanknopingspunt : - het atavisme dat tot uiting komt in jacht en visvangst als vrijetijdsbesteding van de hedendaagse mens en in de aantrekkingskracht die het haardvuur op hem uitoefent
- de levenswijze van de Afrikaanse Bosjesmannen in de Kalahari-woestijn.

1. De Paleolithische mens leefde in de Ijstijd

Een herhaalde, langdurige schommeling tussen een poolklimaat (toendra) en een subtropisch klimaat (oerwoud).

2. Verschil met het dier

- Gebruik van het vuur, de eerste bron van macht die niet voortgebracht werd door zijn spieren
- Vervaardigen van werktuigen
- Geloof in een hogere macht en in het voortleven na de dood.

3. Evolutie van de mens als denkend wezen af te leiden uit zijn "loopbaan" als werktuigkundige

a. Oud-Paleolithicum (600.000-130.000)

- mensentype : voormens of aapmens
- eerste stenen gereedschap door afsplinteren van vuursteen (silex) : handspits of vuistbijl
- zwervend het wild achterna of op vruchtenpluk
- holbewoner (troglodiet)

b. Midden-Paleolithicum (130.000-80.000)

- mensentype : Neanderthaler of oermens (mens van Spy)
- gebruikt de afgeslagen stukken van de silex : schrabbers, speerpunten, messen, dus reeds meer gespecialiseerde werktuigen en wapens, ook uit been
- georganiseerd groepsverband voor de jacht op groot wild (o.a. mammoet, holenbeer) en op het rendier
- woont bij voorkeur aan de ingang van grotten

c. Jong-Paleolithicum (30.000-10.000)

- mensentype : recente fossielemens of z.g. Homo Sapiens
- grote vaardigheid in het maken van werktuigen, wapens (boog en pijl) en sieraden uit allerlei materiaal (ivoor, hoorn, rendiergewei)
- holenkunst met magische opzet en als vruchtbaarheidsritus

Synthese

De Paleolithische mens onderging de natuur, was volledig afhankelijk van zijn natuurlijk milieu, toch hebben zijn hersens hem door de Ijstijd geloodst terwijl honderden diersoorten, veel sterker dan de mens, ten gronde gingen.

B. Overgang van Jachteconomie naar Voedselproductie in de Midden-Steentijd (Mesolithicum) 10.000-3.500

Aanknopingspunt : de Cariboo-Eskimo's in het Canadese binnenland

1. Grondige klimaatsverandering bij het einde van de Ijstijd

De open jachtgronden werden in West-Europa vervangen door loofwouden, in Noord-Afrika en Azië door woestijnen die de weelderige plantengroei terugdrongen tot de valleien van Nijl, Tigris en Eufrat, Indus.

2. Om te overleven diende de mens zich aan te passen

- mensentype : de recente mens
- in West-Europa : bestaande diersoorten stierven uit of trokken weg naar het noorden (rendier), zo de mens voor de keuze geplaatst ofwel het rendier achterna (bevolking van Noord-Europa) ofwel ter plaatse blijven en jagen op klein wild waarvoor groepsverband niet langer nodig, vandaar achteruitgang van de sociale organisatie en meteen van de technische kundigheid (microlieten)
- in het Nabije Oosten : de mens, opeengepakt in de smalle valleien, gedwongen versmadelijke soorten voedsel als knollen en zaden van wilde grassoorten te eten, wat leidde tot de uitvinding van landbouw en het temmen van dieren (veeteelt) in het Nabije Oosten tussen 9.000 en 7.000, bij ons tussen 3.500 en 3.000.

Synthese

Cultuur is de menselijke manier van leven, meer bepaald de manier waarop de mens de uitdaging van de natuur beantwoordt, en door de overgang naar de landbouw overschreed de Mesolithische mens een beslissende drempel die hem tot grotere levensmogelijkheden bracht.

C. De Landbouw en Veeteelt in het Neolithisch Dorp (Jonge Steentijd, in Nabije Oosten 7.000-4.500, in West-Europa 3.500-2.000)

Aanknopingspunt : de Berbers in de bergen van Marokko

1. Revolutionaire gevolgen van de voedselproductie

- de mens werd sedentair : hut als blijvende woning en dorpsgemeenschap met autarkische economie en georganiseerd maatschappelijk bestel
- nieuwe technieken : geslepen en gepolijste steen, aardewerk (vroeger slechts braden of roosteren van voedsel, nu ook koken in vaatwerk), weven door het voorhanden zijn van wol en vlas
- specialisatie van de beroepen : naast vissers en jagers nu ook boeren en veefokkers, ambachtslieden als pottenbakkers, grote invloed van medicijnman en krijger

2. In onze gewesten

- eerste boerengemeenschap tussen 3.500 en 3.000 : in de vruchtbare lichte leemgronden van Haspengouw (slechts hak, geen ploeg noch bemesting of wisselbouw) over een uitgestrekt gebied (niet talrijke bevolking, maar na uitputting van de grond verderop)
- nieuwe Neolithische volksgroep tussen 2.500 en 2.000 : in de streek van Bergen silexmijnen (specialisatie nl. boven- en ondergrondse mijnarbeid)
- nieuwe volksverhuizingen op het einde van het Neolithicum : in het noorden de Bekerlieden (overwicht door strijdhamer uit harde steensoort, in hun graven koperen dolken), in het zuiden het Seine-Oise-Marnevolk (megalietgraven en menhirs)

Synthese

De Neolithische mens was veel minder afhankelijk van zijn milieu, greep actief in om het te wijzigen en naar zijn behoeften te omvormen en werd niet langer volledig in beslag genomen door louter materiële beslommeringen.

D. In de Metaaltijd werd West-Europa opgenomen in de horizon van de hoogontwikkelde Middellandse-Zeevolkeren

Aanknopingspunt : de handelsbetrekkingen in de moderne tijd van Europa met de primitieve volksstammen in Amerika en Afrika

1. De Vruchtbare Sikkel als bakermat van de beschaving

- ontstaan van een stedelijke samenleving : voedselvoorraden, toename van de bevolkingsdichtheid en het doorbreken van de autarkie van het Neolithisch dorp, zo zeer complexe gemeenschap met een uitgebreid maatschappelijk stelsel en een administratie (ca. 4.500 in Beneden-Mesopotamië, volop in de Oeroekfase 3.500-2.900)
- toonaangevende uitvindingen : het wiel, het schrift (oudst gekende beeldschriftablet ca. 3.500 in Kisj), de metaalbewerking, eerst koper vervolgens - door legering met tin - brons (ca. 3.000 in Nabije Oosten)
- uitdeining van de beschaving : Egeïsche kustgebieden en eilanden met het Minoïsche Kreta als centrum

2. Karakteristieken van de vroegste beschaving in Mesopotamië en Egypte

- de Soemerische "geletterde" stadstaten (2.900-2.400) : de uitbreidende handel en de steeds meer ingewikkelde samenleving eisten de uitvinding van de rekenkunde (o.m. het zestigtalig stelsel, tevens veelvoud van het dozijn, waarop onze tijdsindeling en cirkelverdeling teruggaan) en de vervolmaking van het schrift (het pictogram groeide uit tot een symbool voor een abstract begrip en lag ten grondslag aan het spijkerschrift en de Egyptische hiërogliefen)
- de Babylonische codificatie van het gewoonterecht (Hammoerabi ca. 1.700 v.C.) : de strafvervolgning werd principieel een staatsaangelegenheid ; talio (oog om oog, tand om tand), geen gelijkheid voor de wet, wel onderscheid tussen vrijwillige en onvrijwillige schadeberokkening (vergelijk met de Decalooog en de Romeinse Twaalf-Tafelenwetgeving)
- de Assyrische soldatenstaat (b.v. Sargon II 721-705) : eerste degelijk ingericht leger ter wereld, algemene dienstplicht, zwaar gewapend voetvolk, boogschutters, ruiters en strijdwagenmenners, genietroepen voor de belegeringswerken
- de Egyptische religieuze beschaving : de Osirismythe, de strijd tussen Osiris en Seth, als dualisme tussen leven en dood, goed en kwaad ; voorwaarden tot vereenzelviging met Osiris (dodenoordeel, gerechtigheid) en tot het voortleven van de Ka, principe dat de mens het leven geeft (mummificatie, beelden, graf als eeuwig huis ; eten, huisraad en helpers ; offers).

3. Groeiend contact tussen het Middellandse-Zeebekken en het prehistorisch Europa na 2.000

- de barnsteenroute in de Bronstijd (2.000-800) : prospectors op zoek naar koper- en tinerts, goud, zilver en barnsteen vanuit Kreta o.m. naar Sicilië, Spanje (koper), Portugal, Bretagne (tin), Zuid-Engeland, Ierland (goud) en Denemarken (barnsteen), zo hoger cultuurpeil in West-Europa, minder in onze gewesten (slechts de rijksten bronzen wapens, wel betere landbouwtechniek nl. lichte houten ploeg)
- de Ijzertijd en de Hallstattkrijgers in onze gewesten 650-500 : Keltische krijgers uit Noordoost-Frankrijk met ijzeren slagzwaard en vierwielige strijdswagen, rijke importartikelen uit Italië
- de komst van Caesar in 57 v.C. : de Belgische volkstammen.

Synthese

De eigenlijke beschaving ontstond met de opkomst van een stedelijke gemeenschap die de mens veiligheid en vrije tijd verzekerde, zodat hij zich als een echt maatschappelijk wezen kon ontwikkelen ; deze evolutie viel samen met de uitvinding van het schrift waardoor hij voorgoed uit het schemerduister van de prehistorie trad.

Algemeen besluit

Vergelijk de gelijkmatige evolutie die het menselijk bestaan in de prehistorie kenmerkte met de stroomversnelling die wij nu meemaken.

H E L L A S (479-404)

Athene in de 5de eeuw vóór C., kind en slachtoffer van een eeuwenlange
ontvoogdingstrijd.

BIBLIOGRAFIE

- G. GLOTZ en R. COHEN, Histoire grecque, Paris, PUF,
*T. 1. Des origines aux guerres médiques, 1938,
*T. 2. La Grèce au Ve siècle, 1938.
- H. BERVE, Griechische Frühzeit, Freiburg, Herder, Herder-Bücher
(pocket) Nr. 37
- H. BERVE, Blütezeit des Griechentums, Nr. 56
- H.D.F. KITTO, De Griekse beschaving, Zeist, De Haan, 1958
(Phoenix Pocket n° 8)
- G. GLOTZ, La cité grecque, Paris, Renaissance du livre, 1928 (reeks :
Evolution de l'humanité), inzonderheid de bladzijden 2-136)
- J. ELLUL, Histoire des institutions, Paris, PUF, 1955 (reeks : Thémis
zeer beknopt en over het algemeen betrouwbaar)
- W. JAEGER, Paideia, Oxford, Blackwell, 3 dln. 1954, 1947 en 1947
- J. TOUTAIN, L'économie antique, Paris, Renaissance du livre, 1927
(reeks : Evolution de l'humanité)
- M.P. NILSSON, Geschichte der griechischen Religion, München, Beck
2 dln. (reeks : I. von Müller), 1941 en 1950 (onmisbaar)
- P. GRIMAL, Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine, Paris
PUF 1951
- W. SCHMID en O. STAEBLIN, Geschichte der griechischen Literatur,
München, Beck (reeks : I. von Müller)
1ste deel : epiek en lyriek, 1929 ; 2e en 3e deel : dramatiek,
1934 en 1940 ; 3e deel : sofistiek en Sokrates 1940 ; 4e deel :
komedie, 1946 ; 5e deel, Thoekydides, 1948 (ongemeen rijk)
- R. STOCK, De Griekse tragedie en de westerse mens, Brugge, Desclée,
1959 (de drie grote dramaturgen als getuigen van de gedachten-
strijd te Athene in de 5e eeuw)
- P.A. ARIAS en N. HIRMER, Tausend Jahre griechische Vasenkunst,
München, Hirmer, 1960 (unieke verzameling)
- N. LULLIES en H. HIRMER, Griechische Plastik, München, Hirmer, 1956
- G. RODENWALDT, Die Kunst der Antike, Berlin, Propyläen, (deel 3 uit
de Propyläen-Kunstgeschichte) 4e uitgave z.j.
- D. Antieke Welsprekendheid I, Antwerpen, Nederlandse Boekhandel, 1945
(inzonderheid blz. 22-79)
- C. DE STRYCKER, Beknopte geschiedenis van de antieke filosofie,
Antwerpen, Nederlandse Boekhandel, 1967 (reeks : Filosofie en
Kultuur, 7)

DOELSTELLINGEN

1. Reëel contact met een echt creatief moment uit de groei van de Westerse beschaving, in zijn positieve en zijn negatieve aspecten.
2. Aldus leren inzien wat echte creativiteit is en zo, door historische relativering, onze eigen tijd op zijn betrekkelijke waarde leren schatten.
3. Vreugde aan schoonheid, drang naar waarheid en zin voor maat.

LEERINHOUD

Inleiding : de voorgestelde doorsnede wortelt in de vroegere Griekse realisaties in de richting van individualisering en democratisering.

- De oorspronkelijke structuur : gezin, fratric (hetairie), fylè (alles later overkoepeld door de polis of stadstaat ; invloed van Kreta ?) van de Indo-Europese invallers (drie golfslagen) en hun groepsethiek : regime van het huwelijk, grondbezit (grondoligarchie), gewoonterecht, de bloedwraak, de religieuze beleving - met al de gevolgen voor iedereen die buiten deze structuren blijft (wie ?) : principieel rechtlozen ; vandaar een latent verlangen om de discriminerende structuren neer te halen.
- De weg van deze afbraak : grotendeels geconditioneerd door de geografische situatie van het land : overzeese handel (oude Kretensische traditie via de "Mykeners" ?) en nijverheid ; de opbrengst (roerend kapitaal) hoofdzakelijk in de handen van hen die buiten de sociale topklasse (de grondoligarchie) leven, wordt aldus een machtsmiddel tegen deze oligarchie.
- Etappes van deze afbraak : sociaal : de orgia ; juridisch : het geschreven recht ; politiek : de tyrannis als overgangverschijnsel (b.v. Pisistratus te Athene) ; religieus : de thiasoi, de doorbraak van het Dionysisme (Euripides, De Bakchanten), de mysteriegodsdiensten, Orfisme en Pythagorisme, alles marginale verschijnselen i.t.t. de officiële gehiërarchiseerde cultus.

Eerste deel : 479-433 : Athene draagster en vormgeefster van een verhoogd Helleens bewustzijn.

Uitgangspunt : de Atheense geestdrift (Aeschylus, De Perzen, 472) na de afwending van het Perzisch gevaar (491-479 ; Herodotus) :

- de eer van de overwinning komt toe aan Athene
- maar de stad is nagenoeg volledig verwoest

Gevolgen van deze algemeen-Helleense situatie :

- op buitenlands vlak : de Delische Zeebond (476) onder de leiding van Athene, (vervangt de vroegere Panhelleense liga, geleid door Sparta). Doel en inrichting van de Bond. Gevolg : de Egeïsche Zee, voorheen Helleens, nu Atheens binnenmeer.
- Op binnenlands vlak : de overwinning behaald door een stadstaat op weg naar de democratie, stimuleert de democratische beweging.
- Verschil met een huidige democratie.
- De hervorming van Clisthenes (508) : de 100 demen, en de betekenis daarvan.
- De voornaamste organen : boelè, ekklesià, heliai ; in 462 de

laatste institutionele onttakeling van de bevoorrechte klasse nl. van de Areopaaq (in 458 de Oresteia van Aeschylus).

- Haar functionering : toewijzing van de ambten door het volk of door het lot-principe van de bezoldiging- de ambtenaren : ambtskeuring vooraf, verantwoording achteraf - de liturgieën - het theorikon.
- Speciaal juridisch : niets anders dan persoonlijke verantwoorde-lijkheid en persoonlijke straftoekenning (zelfs op de kinderen van De Dertig toegepast. L.W. Dit alles trots het verzet van de behoudsgezinden. Het "Corpus Theognideum".
- Economische opbloei. Richtinggevend principe : de oorlog is ge-wonnen ter zee, de toekomst ligt op de zee. Themistocles : "De stad doen afhangen van de Piraeus en het land van de zee" ; on-derneming gebaseerd op eeuwenoude zeetradities : Kreta en de "Mykeners".
- Politiek van grote werken, o.m. om de werkloosheid op te slorpen (alles door de Perzen verwoest), vooral maritieme investeringen in de Piraeus en de Lange Muren (nog vroeger dan de tempels).
- Uitbreiding van de handel (= ondergraving van de oude grondoli-garchie). Athene centrum van de wereldhandel. De kleroechieën. Handel grotendeels in de handen van vreemden (de metoiken). Hun plaats en aanzien in de Atheense maatschappij. Overzeese handel ondersteunt en schept steeds meer industrie (scheepsbouw, wapens, kunstprodukten, olie, wijn ...), dus ook nieuwe sociale klassen : handarbeiders en varend personeel ...
- Financieel : de democratiserende munthervorming van Solon, vaste munt als internationale standaard (de Atheense "uiltjes"), bete-kenis van het Lauriongebergte (speciaal na 462) ; levend bank-wezen.
- Cultureel : de grote "sprong voorwaarts" van het individu.
- Kunst : unieke kans in de wederopbouw van Athene, grotendeels overgelaten aan de persoonlijke waarde van de (meestal vreemde) kunstschepers (vergelijken : de "vrije" beeldhouwkunst met b.v. de korai en de koeroi van vroeger).
- Bouwkunst : hoogtepunt de Akropolis en het Parthenon (447-432). Phidias.
- Muziek : vernieuwde muziek. Muziekprijskampen. Het Odeon (445).
- Keramiek : hoogtepunt van de "vrije" stijl (vergelijken b.v. met de gebondenheid van de geometrische stijl).
- Glyptiek.

De denkwereld : het gedachtenleven, bevrijd uit de traditionele ge-bondenheid van de religieuze wereld (Hesiodus), inzonderheid door de natuurfilosofen (7e-6e eeuw) en de Eleaten (6e-5e eeuw), ontdekt zijn eigen weg in de (na korte tijd losgeslagen) Sofistiek (Gorgias, Protagoras, Antiphon) en in de observatie (Hippokrates voor de po-sitieve- en Herodotus voor de menswetenschappen).

Na de onstuimige periode van de ontbindende Sofistiek, het zoeken naar evenwicht, inzonderheid naar de plaats van het individu in de georganiseerde gemeenschap (Socrates, Plato : Politeia en Wetten).

Religieus : naast de officiële plechtigheden met de stadsgoden als centrum (Panatheneeën ; de fries van het Parthenon), ook de godsdienstbeleving van de vroegere outlaws in het officieel leven opgenomen : de emotionele richting (Mainadisme en Dionysisme) reeds door de tyran Pisistratus : het toneel (Sophokles en Euripides als getuigen van de nieuwe geest in tegenstelling tot de traditiegebondenheid van Aeschylus en de behoudsgezindheid van Aristophanes) en de mysteriegodsdiensten b.v. het Eleusinisme (m.a.w. de officiële erkenning en organisatorische integratie van een persoonlijk gekozen godsdienst).

Tweede deel : 462-404 : Athene, Hybris en Nemesis. Van het begin van de eerste tot het einde van de tweede Peloponnesische oorlog.

A. De Hybris

De Atheense democratie machtsdronken. "Dank zij de beheersing van de zee vloeit alles wat goed is in de wereld samen naar één punt ... Iedere bevrachting voor een andere haven zal verboden worden ... De toegang tot de zee wordt onze mededingers onmogelijk gemaakt. Ik haal niets uit het vasteland, maar verschaft me alles door de zee" (Pseudo-Xenof. II.7 en 12, sprekende over Athene).

1. De Atheense democratie misbruikt de Delische bond (462 eerste gewapend verzet ; 446 : de Dertigjarige vrede, 457 : Egina ! ; en omvormt hem tot een werktuig van imperialisme over ongeveer 200 stadstaten (446-432).
Getrouwheidseed van Chalkis aan Athene in 446 : "Ik zal me op generlei wijze, in woorden noch in daden, losmaken van het volk van Athene ... Indien iemand het toch doet, zal ik het mededelen aan het volk van Athene. Ik zal de schatting afdragen aan het volk van Athene ... Ik zal gehoorzamen aan het Atheense volk".
2. Algemene misnoegdheid, stilaan geleid door Argos, Korinthe en Sparta.

B. De Nemesis

De 2e Peloponnesische oorlog (431-404. Thukydides). In 458 had Aeschylus de Atheners tegen overmoed verwaand : "De vermetele ... die onkieskeurig, onrechtmatig, menigvuldig goed bijeengaart ... zal ... met de tijd noodgedwongen de zeilen strijken ... stoten tegen de klippen van de Rechtvaardigheid (Dikè)" (Eumeniden, 553-564, passim).

1. Athene, na de dood van Perikles (429) innerlijk verdeeld door de twisten tussen : de vredespartij van Nikias (Euripides en Aristophanes) en de oorlogspartij : Alcibiades - de democratie en de oligarchie (411 en 404 ; Lysias) - de traditionelen en de progressisten op het gebied van de gedachte (415 : de zaak van de Hermokopiden) - kan de strijd niet meer aan.

2. De ondergang van Athene (404, vernietiging van de vloot nabij de Aigos Potamoi door de Spartaanse admiraal Lysandrus) : Athene wordt gewoon lid van de Peloponnesische liga onder (onbevoegde) leiding van Sparta. Na jaren hongersnood en de ramp nabij de Aigos Potamoi worden de drieduizend gevangen genomen Atheners afgeslacht. In nagenoeg elk huis is een dode : "In ieder huis, geen enkel uitgezonderd, past de Treurende Vrouw van Smarten" (Aeschylus. Agam. 429-431). Maar ditmaal stuurt "Ares, die wisselaar in mensen ... de fijne as, loodzwaar aan tranen" niet terug naar de vaderstad (Agam. 437-442).
Op 22 april 404 wordt de Spartaanse overwinnaar Lysandrus in triomf binnengehaald te Athene. "De bannelingen (oligarchen) kwamen terug ; de stad werd bij fluitspel ontmanteld ; de vreugde was algemeen. Die dag kwam aan geheel Griekenland voor als de dageraad van de vrijheid !" (Xenof. Hell. 18-23, passim).
Het was het begin van de algemene en onwederroepelijke Helleense ontbinding.

R O M E (133-9 v.C.)

De ondergang van de Romeinse Republiek (133-31 v.C.) en de nieuwe stabilisatie (31-9 v.C. : de ARA PACIS)

BIBLIOGRAFIE

- J. CARCOPINO, Histoire romaine, T.II, La république romaine de 133 avant J.C. à la mort de César (2 dln.) Paris, PUF, 1940 en 1943 (meesterwerk)
- L. HOMO, Histoire romaine, T.III, Le Haut-Empire, Paris, 1941 (blz. 1-186)
- A. HEUSS, Römische Geschichte, Braunschweig, Westermann, 1964 (meesterwerk)
- A. PIGANIOL, Histoire de Rome, Paris, PUF, 1939¹ (naderhand veel nieuwe uitgaven). Rijk qua bronnenopgave, bibliografie, het bijhouden van de status quaestionis op allerlei gebied enz.
- E. HAMILTON, De Romeinse beschaving, Zeist, De Haan, 1959 (Phoenix pockets, n° 23 : een fijn boekje)
- A. GRENIER, Le génie romain, Paris, A. Michel, 1938 (coll. l'Evolution de l'humanité) XVII
- J. ELLUL, Histoire des institutions, I, Paris, PUF, 1955 (coll. Thémis)

DOELSTELLING

Pogen de leerlingen binnen te leiden in een ingewikkeld staatkundig probleem, aldus ook in het staatkundig denken - om zodoende een ontwakende zin bij te brengen voor een verantwoord staatkundig handelen.

LEERINHOUD

Eerste deel : de situatie te Rome ca. 152 v.3.

Inzonderheid na de Punische oorlogen (246-146 ; de derde fase in de grote terreinuitbreiding van Rome) ontstaat een staatsprobleem dat alleen door een gecoördoneerd stel van economische, financiële, sociale, juridische en organisatorische maatregelen kan worden opgelost.

A. Het probleem en zijn groei (summier te behandelen).

1. Verre oorsprong ; de algemene organisatie door de Indo-Europese indringers in het Apennijns schiereiland ingevoerd ; het stamverband ; familia met "pater familias", gens met "pater gentis" (=Senex : sen-atus), co-viri (?) curia (met comitia curiata), tribus (oorspronkelijk drie of vier, met comitia tributa. Verwant met "pater" = lid van de organisatie (patriciër). Een daarbij horend economisch systeem op grond van bodembezit (grond=rijkdom=machtsmiddel=macht). Daarbuiten : de ongeordende massa (plebs, plebejers), toestand van feitelijke rechteloosheid, met als gevolg het gevoel van discriminatie, frustratie, wat leidt tot wrijvingen en strijd.
2. Op grond van de economische politiek tussen ca. 700 en ca. 470 door de Etruriërs te Rome gevoerd (bevordering van handel en nijverheid), wordt de discriminatie tussen ca. 470 en 264 geleidelijk ingedijkt. Enkele grote etappes : 493 (?) volkstribunaat, 451 : geschreven recht, 367 : ook de hoogste ambten voor plebejers toegankelijk, 312 : plebejers in de Senaat, 286 : de plebis scita ook voor de patriciërs verplicht gesteld.
3. Verscherping van het probleem als gevolg van de Punische oorlogen (264-146). Inzet en gevolg : de beheersing van de handel, speciaal in het westelijk bekken van de Middellandse Zee, gaat over van Karthago naar Rome. Eerste inrichting van provincies (Sicilië ~245).

B. Gevolgen : algemene grondverschuiving.

1. Sociaal-economisch : groeiende invloed van het roerend kapitaal (oorlogsbuit, slavenverkoop, oorlogsbelastingen, handel enz.) in de handen van groepen (de zg. equites) die rivaliseren met de reeds aangetaste grondoligarchie (zie boven). Landbouwers geruïneerd : gevolgen : landvlucht, opkoop van verlaten landbouwexploitaties, latifundia, veekweek-uitschakeling van personeel, luxusteelten met inzet van slavenarbeid, aangroei van bezitloos en werkloos landproletariaat dat zich gaat ophopen in de steden, inzonderheid te Rome. Geen technische vooruitgang : te goedkope slavenarbeid. Tenslotte : twee machtige groepen in strijd :
 - oude kapitaal (patriciaat)
 - nieuw kapitaal (zakenleven ; equites).

2. Politiek : vermuting van de nieuwe economische macht tot politieke macht nagestreefd ; tegenstand van het oud kapitaal, speciaal van de grondoligarchie ; strijd gevoerd met drukkingsgroepen nl. het (stads-)proletariaat (als cliënteel), nog ingewikkelder gemaakt door : het slavenprobleem (Spartacus) en de misnoegdheid van de steden in Italië (ongelijk rechtsgenot o.m. als gevolg van de vele soorten kolonisatie; de bondgenotenoorlog).
3. Sociaal-politiek : de situatie van de gefedereerde steden (zie boven), verscherpt door de landvlucht (steeds minder mensen beschikbaar voor dezelfde en soms nog zwaarder verplichtingen tegenover Rome : legerdienst + belastingen).
4. Cultureel : verlangen naar meer ingewikkelde en verfijnde levensvormen (beschaving) als gevolg van verhoogde rijkdom, de Romeinen, op dit stuk weinig creatief, doet beroep (inzonderheid na 146) op vreemde (Helleense) levensvormen (de vroegste Latijnse literaire produkten komen na 240 van een slaaf uit het Helleens Tarentum !) ; beweging beperkt tot de topklasse, dus : verhoogde spanning tussen rijk en arm, ook tussen behoudsgezinden (Cato ; op een moment uitwijzing van de filosofen uit Rome) en progressisten (b.v. de kring om de Scipiones), spanning nog verhoogd door een uit het Hellenisme van de Seleukiden (en van de Lagiden) personencultus (b.v. om Scipio Maior) ingebed in dynastische tendenzen (b.v. de gens Cornelia).
5. Religieus : het binnendringen van allerlei buitenlandse, soms wel bedenkelijke cultussen (o.m. die van Kybele, het dionysisme, Zeus Sabazius, kort daarop Isis en Scrapis ...), geheel de Romeinse godenwereld gehelleniseerd.

Tweede deel : 132-31 v.C. : op weg naar oplossingen.

Twee wegen liggen open : hervormen over wettelijke wegen, of anders het avontuur.

- A. De wettelijk-reformistische weg : de Gracchi (132-121 v.C.). Poging om twee problemen, het agrarisch (economisch) en het Italiaans (juridisch) gedeeltelijk, doch in samenhang op te lossen, mislukt door het verzet hoofdzakelijk van de grondoligarchie. (De behoudsgezinden voortaan met de dag meer genoemd "optimates" i.t.t. de plebejers "populares"). Gevolg : spanning opnieuw verhoogd.
- B. De weg van het avontuur (108-31 v.C.) ongebreidelde strijd tussen :
 - de reformisten-populares : Marius, Caesar, Antonius, Octavius
 - de behoudsgezinden-optimates : Sylla, Pompeius, Brutus, Cassius (republikeinen).
1. Hoofdstadia van de strijd. De legerhervorming van Marius, oorzaak en gevolgen (beroepsleger)(Sallustius, Bellum Iugurthinum) ; het bondgenotenprobleem als politieke wisselmunt (91) ; tenslotte, het leger door Sylla als machtsmiddel ingezet om binnenlandse problemen op te lossen (m.a.w. het leger als politiek machtsmiddel) ; eerste proscriptie + gevolgen (Lucretius).

2. De sprong in de afgrond (80-31 v.C.) nl. al de grote beslissingen genomen met of opgedrongen door het leger, m.a.w. de publiek aanvaarde burgeroorlog, met tussenin twee verkapte dictaturen : de triumviraten.

De grote afrekeningen :

rol
van
Cice-
ro	}	- principiële : Pompeius-Caesar (63-49) Commentarii de bello gallico
Commentarii de bello civili
Brutus + Cassius-Antonius + Octavius (44-41)
		- persoonlijke : Antonius-Octavius (41-31), afrekeningen die leiden tot de overwinning, in de persoon van Octavius, van de populares-reformisten, maar tot bijna geen enkele fundamentele opklaring.

Derde deel : 31-9 v.C. : de stabilisatie. De nieuwe orde. Caesar-Octavius.

- A. De eigenlijke staatsvormende opdracht : een fundamentele en gecoördoneerde oplossing vinden en doorvoeren voor al de hangende problemen : de bondgenoten, de veteranen, de overmacht van het leger, de tewerkstelling, de financiële ontreddeering, het agrarisch probleem, de ondermijnende invloed van een steeds nog vijandige en machtige Senaat (oligarchisch ingesteld), de ontstentenis van ieder leidend eenheidsprincipe, de ontvolking, de grensverdediging.
- B. De fundamentele moeilijkheid : gedeeltelijke oplossingen zijn in de meeste gevallen hinderlijk voor die van andere problemen.
- C. De realisaties :
1. De aanloop van Caesar (49-44 v.C.) : de veteranen, staatkundig berekende inplanting van kolonies in Spanje en Gallië, uitbreiding van het burgerrecht, gedeeltelijke tewerkstelling o.m. door grote publieke werken (het Forum Iulium), samentrekking van de topmachten in zijn persoon, hervorming van de Senaat. Caesar gedood door de republikeinse senatoriale oligarchie (cfr. de Gracchi).
 2. Van Octavius (Octavianus) : een formeel conservatieve revolutie (31-9 v.C.).
 - Organisatorisch : behoud van de vroegere officiële ambten en de verhouding tot de Senaat, plebejische verjonging van de Senaat, tendens naar beambtenstaat, oppercommando van het leger, reorganisatie van de provincies, veteranen, de grensverdediging (het Germaans avontuur van Varus, 9 n.C.), kolonisatie.
 - Spiritueel : poging om een moreel sterk Romeins bewustzijn te scheppen. Nationale bewustmaking, speciaal in en sinds de strijd zg. tegen Cleopatra (feitelijk een burgeroorlog tegen Antonius) ; de cultus van de "princeps" (nieuwe titel van Octavianus), type-rend de doorlopende en berekende naamwisseling tussen 44 en 2 v.C. nl. van de oorspronkelijke naam "Gaius Octavius Kaipias" naar "Imperator Caesar Divi Filius Augustus Pater Patriae" (+ in het Oosten : Soter, Euergetes, Rex Pacificus) ; opnemeling van Romeinse verleden en zeden (Vergilius, Horatius, Livius i.t.t. Ovidius, Propertius, Catullus) ; inplanting van een Romeinse zendinggedachte (Vergilius) ; beklemtoning van de vredespolitiek (toppunt : de Ara Pacis Augustae, 9 v.C.) ; een algemene cultuurpolitiek (speciaal de herbouw van Rome ; het Forum Augustum ; cfr. het Ioumentu Ancyranum).

- D. Niet opgelost : al de fundamentele problemen, nl. : de opvolging, de feitelijke overmacht van het leger (de dwingende grensverdediging), geen ernstige en gecentraliseerde administratie in weerwil van een uitstekend en steeds groeiend wegnnet, geen vorming van een Romeins ethos (voortschrijdende hellenisering en oriëntalisering : Augustus zelf zou er ooit aan gedacht hebben de zetel van het Rijk te verleggen naar Alexandrië), geen voldoende tewerkstelling (volksvleierij om dit alles te verdoezelen), morele hervorming mislukt (Iulia, Ovidius, Augustus zelf !).

Besluit

De Romeinse geschiedenis bijna een wonder : het rumè, het "dorp aan de rivier" (wat Rome was vóór de eerste opbloei onder de Etruriërs), trots fundamentele en nooit overbrugde discriminaties van allerlei aard, door beroep op middelen van andere volkeren afgekeken (Etruriërs, Hellenen, Karthagers), slaagt erin de toenmaals gekende wereld tot zijn dienst te ordenen, in die wereld een zekere vrede te doen heersen en er zijn stem-pel diep op te drukken. Dat is de betekenis van Rome voor de nawereld. Niettemin, gezien uit de hoek van de Romeinse innerlijke politieke ont-plooiing en ordening, trots veel glans en realisaties, een fundamentele mislukking, wat met de duur duidelijker zal worden en leidt tot de val van het Romeins Imperium.

DE KAROLINGISCHE MAATSCHAPPIJ (midden 8e tot einde 9e eeuw)

BIBLIOGRAFIE

- L.F. Ganshof, Algemene Geschiedenis der Nederlanden I, hfst. VIII, Antwerpen, 1949
- L. GENICOT, Cultuurgeschiedenis der middeleeuwen, Aula 166 (1964) pp. 84-116
- B.H. Slicher van Bath, De agrarische geschiedenis van West-Europa (500-1850), Aula 32 (1960), pp. 55-85
- Eileen Power, Het dagelijks leven in de middeleeuwen, Aula 154 (1963) pp. 9-32
- H. Vermander, Het Karolingische Europa van Karel de Grote, Historische Documentatie, 5de jrg. nr. 3 (dec. 1959) en nr. 5 (maart 1960)

DOELSTELLINGEN

Het contact met de reële problematiek van de mens in het tijd-ruimtelijk kader van de Karolingische periode, stelt de leerling in staat om de voorbijgaande en blijvende verwezenlijkingen te deduceren. Hiertoe behoort o.a. de poging en mislukking om een christelijke Europese staat op te bouwen, en de blijvende invloed van het sacrale koningschap en de idee van een christelijk geïnspireerd keizerrijk.

LEERINHOUD

De belangrijke monarchie der Karolingen leverde een inspanning om de politieke eenheid in West-Europa tot stand te brengen, en een nieuwe maatschappelijke orde op te bouwen.

A. Economisch-sociale aspecten

De landbouw blijft de hoeksteen van de economie. De geringe productiviteit eist alle werkkrachten op. Slechts 1e en 2e stand (geestelijkheid en aristocratie) zijn vrij van landbouwactiviteit respectievelijk om het geestelijk heil en de vrijheid van de andere standen te verzorgen of te beschermen.

Het domaniale- of hofsysteem o.l.v. de grondheren maakt vooruitgang. De organisatie en werkverdeling op het domein en de sociale status van de horigen en de lijfeigenen, geven inzicht in de levensstandaard van het grootste gedeelte van de bevolking.

Het tekort in de landbouwproductie maakt een export-industrie onmogelijk. De handelsactiviteit is gering en gelocaliseerd langs de kusten van de Noordzee en het Kanaal of langs de rivieren.

Het transport gebeurde vooral langs het water.

Het is vooral een natuurlijke economie, gebaseerd op omruiling van goederen door het tekort aan geld.

De Karolingische tijd was hoofdzakelijk een plattelands beschaving.

B. De politieke situatie

1. Bondgenootschap tussen paus en keizer

De Karolingen, afkomstig uit Austrasië, speelden als hofmeiers der Merovingen, sedert geruime tijd een politieke rol. In 751 werd Pipijn III koning van de Franken met pauselijke goedkeuring. De zalving van Pipijn III door de paus gaf aan het koningschap een gewijd karakter.

2. De territoriale expansie

De Karolingen slaagden erin tot 843 de Franken onder één koning te verenigen. Door het rijk uit te breiden van de Ebro tot de Elbe, realiseerden ze een politieke eenheid die haar bevestiging kreeg in het keizerschap van Karel De Grote (800). Het is de uitdrukking van een supra-nationaal gezag. Eén Kerk en één rijk geleid door paus en keizer. De patrimoniale idee (verdeling van het rijk onder de zonen) leidde in 843 tot de verdeling van het rijk in drie delen ; uitgangspunt voor de territoriale geschiedenis van West-Europa. Meteen werd een einde gesteld aan een grootse droom.

3. Staatsinstellingen en bestuur

Om over een strijdvaardig ruitersleger te beschikken, en om te midden van de grote verscheidenheid van talen en rassen voor de nodige cohesie te zorgen, institutionaliseerden de Karolingen het leenstelsel. Door een persoonlijke band werden de rijksgroten aan de koning gebonden. Zij beloofden levenslange trouw en werden beleend met een inkomstenbron : grondbezit of een openbare functie. Het hele systeem staat of valt met de persoonlijkheid van de koning als opperste leenheer. Het beoogde resultaat bleef uit want het rijk verbrokkelde in een groot aantal deelrijken door het erfelijk worden van de lenen. Op die wijze ontstonden regionale en separatistische dynastieën. De Duitse koningen uit de 10e eeuw zullen dit pogen te verhinderen door de instelling van de Rijkskerk.

4. Wetgeving en administratie

Om het bestuur te reorganiseren en beter te doen functioneren vaardigden de Karolingen verordeningen uit (capitularia). In feite blijft de administratie beperkt tot de koninklijke kanselarij. Uit de grote rol van de clerici in het centrale bestuur en de ideeën van een Westers keizer als beschermer van de Latijnse Kerk, blijkt de grote invloed van de Kerk op de Karolingen. Een sterke figuur als Karel De Grote hield zelf het roer in handen maar zijn zoon Lodewijk De Vrome werd sterk onder druk gezet.

5. Staatsfinanciën

De staatsinkomsten (uit grootgrondbezit, oorlog, schatting en tol- len) werden beschouwd als het privé bezit van de koning.

C. De ontwikkeling van het geestesleven

De Karolingen deden een beroep op de geestelijken uit Spanje, Ierland en Engeland om de strijd tegen het analfabetisme bij de clerus te voeren.

De studie van het Latijn werd centraal gesteld omdat alle wetenschappelijk en godsdienstig denken in het Latijn was uitgedrukt. (Grieks was nagenoeg onbekend).

Creatief werk ontbrak. Men stelde zich tevreden met het assimileren van wat men uit de Oudheid te weten kwam.

De zgn. "Karolingische Renaissance" was hoofdzakelijk van kerkelijke aard, vooral beoefend in de abdijen. Er is evenwel geen vergelijking mogelijk met de toenmalige Byzantijnse of Arabische beschaving.

Het irrationele denken was algemeen zoals blijkt uit het verplichten van de Godsoordelen door Karel De Grote.

De bouw van de paltskapel in Aken en van de grote abdijkerken wijst op een vooruitgang van de architectuur i.v.m. de Merovingische gebouwen. Belangrijker echter was de kleinkunst.

Besluit

Sommige ideeën en instellingen uit de Karolingische tijd zijn blijven bestaan : het sacrale koningschap, het leenstelsel en vooral de idee van één Kerk en één Keizerrijk o.l.v. de paus en de keizer.

DE FEODALE SAMENLEVING (de 2e helft van de 11e tot het einde van de 13e eeuw)

BIBLIOGRAFIE

- B.H. Slicher van Bath, De agrarische geschiedenis van West-Europa (500-1850), Aula 32 (1960)
- L. Genicot, Cultuurgeschiedenis van de middeleeuwen, Aula 166 (1964)
- J.A. van Houtte e.a., Algemene Geschiedenis der Nederlanden, deel II en III, Antwerpen, 1949-1951
- H. Pirenne, De middeleeuwen. Economische en sociale geschiedenis, Amsterdam 1960
- R.W. Southern, De opkomst van het Avondland, Aula 42, (1960)
- H.J. Störing, Geschiedenis van de wetenschap in de Oudheid en de Middeleeuwen, Prisma 659
- F. Van Der Ven, Geschiedenis van de arbeid, deel I, Aula 228
- H. Van der Wee, Historische aspecten van de economische groei, Antwerpen, Utrecht 1972
- F. Van Der Meer, Keerpunt der Middeleeuwen, Aula 82 (1962)

DOELSTELLINGEN

Door een synthetische studie van de onderscheiden beschavingscomponenten in de bloeifase van de middeleeuwen (1050-1250), ontdekken de leerlingen hoe de Westersæmens voor het eerst sedert de Oudheid, een oorspronkelijke beschaving realiseerde.

LEERINHOUD

In deze periode vormde zich een nieuwe samenleving. De economische activiteit breidde uit, de sociale differentiatie groeide en de politieke en militaire overmoed kwam tot uiting in de kruistochten. Ook het rationele denken nam toe en het contact met de Arabische wereld verrijkte de cultuur.

A. Economisch-sociale aspecten

1. De bevolking

Van het midden der 11e eeuw tot circa 1300 kende West-Europa een grote demografische expansie met een pre-industrieel bevolkingspatroon : hoge geboorte- en sterftcijfers, lage gemiddelde levensduur en hoofdzakelijk rurale bewoning.

Door de concentratie van de niet-agrarische bevolking in de steden ontstaat er een grotere differentiatie van de bevolkingsgroepen. De bevolkingstoename werd mogelijk gemaakt door het verbeteren van de bestaansmiddelen. Daar de bevolking sneller groeide dan de landbouwproductie wordt in de 2e helft van de 13e eeuw het evenwicht tussen de landbouwopbrengst en de bevolkingstoename verbroken. Dit leidt tot de crisis in de 14e eeuw (hongersnood, epidemieën ...).

2. De landbouw

- a. Tijdens de vroege middeleeuwen (8e tot 11e eeuw) werd het bevolkingscijfer bepaald door de landbouw en omgekeerd. De bevolking was direct afhankelijk van de landbouw. Alle gewesten en domeinen streefdenernaar zelf het nodige voort te brengen. De toegenomen veiligheid tijdens de 11e en 12e eeuw en de geleidelijke groei van de bevolking verhoogden de vraag naar de landbouwprodukten. De stijgende vraag stimuleerde de landbouw tot intensivering van de produktie, uitbreiding van het areaal (kolonisatie, droogleggen van moerassen, indijken van polders en ontginningen) en zoeken naar nieuwe technieken (werktuigen en rationele exploitatie : zie hiervoor de rol van de Cisterciënzers). De fysische kracht van mens en dier bleven de voornaamste energiebron. Daarnaast gebruikte men watermolens en sinds de 12e eeuw ook windmolens. Door de grotere produktie werd een deel van de bevolking vrij voor de handel en de industrie. De middeleeuwse industrie stimuleerde op haar beurt de specialisatie in de landbouw door de vraag naar nijverheidsgewassen. Toch bleef dit beperkt omdat de gebrekkige vervoermiddelen de stad afhankelijk maakten van de regionale landbouw.
- b. De hoogconjunctuur in de landbouw (de agrarische produkten werden marktprodukten) had tot gevolg dat in de streken met ruimer geldverkeer (aanwezigheid van goud en zilver door handel) in de loop van de 12e en de 13e eeuw de horigheid verdween en men daar overschakelde van het hofstelsel naar het pachtstelsel (Vlaanderen, Brabant en het prinsbisdom Luik). Naargelang de streek werden de pachten op diverse wijze betaald (in natura of in geld) en geregeld (tijdspanne van verhuring). Meestal heeft men te maken met familiale bedrijven. Slechts grote heren en pachters kunnen dagloners in dienst nemen. De boer leidde een sober en primitief bestaan in huisvesting, kleding en voeding.
- c. Ondanks de agrarische hausse bleef de landbouw beperkt in zijn expansiemogelijkheden (klimaat, vruchtbaarheid van de grond, oppervlakte van het areaal ...). Hierdoor ontstond bij het steeds groeiend bevolkingsgetal een chronisch voedseltekort, vooral wat de samenstelling van het voedsel betrof. Men gebruikte meer zetmeelprodukten dan dierlijke eiwitten. Hieruit ontstaat een kwetsbaarheid van de bevolking en verminderde de weerstand in tijden van hongersnoden.

3. De industrie en handel

- a. Ofschoon West-Europa essentieel een landbouwgebied bleef, ontstond er een intense handelsactiviteit. De regionale en transcontinentale handel in de 12e en 13e eeuw (jaarmarkten en ontstaan en bloei van steden) over land, van Noord naar Zuid en van Oost naar West, werd gestimuleerd door de expansie van de zeevaart in de Middellandse Zee. Deze sloot aan bij de transcontinentale karavaanroutes tussen de Levant en het Verre Oosten. De ruimtelijke dimensie was zeer gewichtig in de groei van de economie. Vandaar het belang van de technische en organisatorische vooruitgang in de transportsector (bespanning, ontwikkeling van karavanen, oprichten van kooplieden-gilden, markten en steden).
Hieruit ontstond zekerheid en veiligheid.
De uitwisseling van produkten tussen stad en platteland enerzijds en de handel die zorgde voor de internationale afzet (Hanze) anderzijds, maakte differentiatie en specialisatie mogelijk.
- b. De industriële produktie werd in de steden georganiseerd. Er trad een concentratie op van werkgevers (kooplui-ondernemers) en werknemers (ambachtslui) in de steden. Hier ontstaat de eerste vorm van Westeuropees handelskapitalisme, dat aanleiding zal geven tot arbeids- en sociale conflicten.
De economische expansie werd mogelijk door investeringen in handel en industrie (bouw en verbetering van wegen, markten en steden, lakenhallen en getouwen en uitrusting van haveninstallatie en scheepsbouw).
De handelsactiviteit ontwikkelt sterk het gebruik van geld.
Er komt meer geld in omloop en men organiseert een primitief bank- en kredietwezen.

4. De steden

De aangroei van de bevolking en het herstel van de handel werkten de ontwikkeling van de steden in de hand. In belangrijke nijverheidsgebieden (Artesië, Vlaanderen, Brabant ; lakennijverheid ; in de Maasvallei : ijzer- en kopernijverheid) herleven de oude steden of worden nieuwe centra gesticht op geschikte plaatsen. De stad als publiekrechtelijke instelling en de stedelijke bevolking in haar nieuwe sociale gelaagdheid vormden een innovatie in de middeleeuwse wereld. Dit mondde uit in conflicten met de landheren en de Kerk (b.v. de strijd voor het bekomen van privileges en het doorbreken van het monopolie van de Kerk op gebied van het onderwijs).
In de stad monopoliseerde de economisch sterkste klasse : de kooplui-ondernemers, het bestuur. Het hele stadsleven werd georganiseerd in functie van produktie en handel.
Een eigen gemeentelager en een strenge en gerationaliseerde rechtspraak (i.t.t. de vroege middeleeuwen) beschermden de burgers.
Uiterlijk vertoont de middeleeuwse stad een eigen verschijning : een sterk omwalde binnenstad, een wirwar van straten gedwoneerd door het belfort en de torens. Hygiëne was er ver te zoeken.

B. De politieke situatie

1. De machtsverdeling in Europa en de expansie naar het Midden-Oosten

- a. Bij de aanvang van deze periode was de politieke macht in Europa het Keizerrijk d.w.z. de verenigde koninkrijken van Duitsland, Italië en Bourgondië wier hoofd tevens Rooms keizer was. De actie van het pausdom was beperkt tot louter kerkelijke aangelegenheden en dit onder toezicht van de keizers. In dit alles bracht de Investituurstrijd verandering. Binnen het Rijk ontstond verdeeldheid, in Italië werd het gezag van de koning aangetast o.m. door de groeiende autonomie van de steden. De taak om zich tegelijk in Duitsland en in Italië te handhaven was te zwaar voor het Duitse koningschap (de Hohenstaufen, 1138-1250) dat, na een laatste grootse poging onder Frederik II, een periode van machteloosheid tegemoet ging (Interregnum 1256-1273). Italië ging verloren en in Duitsland heersten de vorsten en de vrije steden. Het pausdom zegepraalde, doch niet voor lang. Het viel onder de invloed van de Franse monarchie. Langs de Schelde, de Maasvallei en de Beneden-Rijn, boden een aantal vorstendommen hardnekkig weerstand aan de Franse en Duitse kroon. In Engeland, Spanje en Frankrijk groeiden machtige monarchieën, die hun respectieve gebieden poogden één te maken. In 1066 werd Willem van Normandië koning van Engeland. Zijn opvolgers uit het huis Plantagenêt kwamen aan het hoofd van een groot rijk dat zich uitstrekte van Schotland tot aan de Pyreneeën. Het continentaal deel hiervan ging verloren in de 13e eeuw (1214 Bouvines). Het bleef een twistappel tussen Frankrijk en Engeland.
- b. Op wereldschaal stond het Westen in voortdurend contact en conflict met Byzantium en de Muzelmannen. De kruistochten keerden zich zowel tegen Byzantium (men wilde het na de breuk in 1034 terug onder het gezag van de paus brengen) als tegen de Muzelmannen.
- c. De basis van het koninklijk gezag.
De positie van de vorst werd verstevigd door zijn gezag te laten dragen door Gods genade. Als inspiratiebron nam men het Romeinse recht dat alle macht aan de keizer toekende. Dit leidde natuurlijk tot reacties waarbij aan de arbitraire macht van de vorsten beperkingen werden opgelegd (Magna Charta).
- d. Bestuur en administratie
De vorstelijke activiteit, aanvankelijk binnen de gewestelijke vorstendommen, later overgenomen door de koningen, kwam tot uiting in :
- de omschrijving van een bepaald territorium terwijl vroeger de stamhorigheid en de vazallitische banden op de voorgrond traden
 - de uitbreiding van de publiekrechtelijke sfeer
 - de indienstneming van gesalarieerde ambtenaren
 - de inrichting van centrale diensten dank zij de ingebruikneming van het schrift
 - de organisatie van de financiële inrichting waardoor de vorsten op vaste inkomens kunnen rekenen.

2. De verhouding Kerk en Staat

- a. Het bestuur van Kerk en Staat werd beter georganiseerd met centrale instellingen die een afgebakende bevoegdheid kregen en permanent werkzaam waren. De reorganisatie en vernieuwing van de Kerk (strijd tegen de simonie, en de inverstituur door leken ; de strijd om het oppergezag in de wereld) gaf aanleiding tot een verbeterd strijd tussen paus en keizer. De invloed van het pausdom kwam tot uiting in het uitzenden van legaten, het bijeenroepen van concilies en de leiding over de nieuwe kloosterorden. De Kerk had haar eigen rechtbank en het kerkelijk recht begon een grote invloed te krijgen. Een zeker juridisme en een grote bekommernis om administratieve problemen waren opvallend in deze tijd.
- b. Gevolgen van deze strijd

Heel deze politieke ontwikkeling heeft tot gevolg gehad dat het leenwezen sterk is achteruitgegaan. Het maakte plaats voor de vorstelijke ambtenarenstaat en de stedelijke organisatie. Dit blijkt o.a. uit de vermindering van de militaire waarde der feodale legers, en de samenstelling der rechtbanken uit beroepsrechters i.p.v. uit feodale heren. Vele feodale heren kwamen in financiële moeilijkheden en traden in dienst van de koningen. Toch speelde het feodale recht nog een belangrijke rol ter verantwoording van de koninklijke annexatiepolitiek of het verzet ertegen.

C. Het culturele leven

Voor de intellectuele en artistieke ontwikkeling was deze periode zeer belangrijk. De steden waren de dragers van deze ontwikkeling. In de stad vond men de kathedraalscholen, kloosterscholen, de universiteiten en de nieuwe kloosterorden (Dominikanen, Franciskanen, Augustijnen). De nieuwe bouwstijl manifesteerde zich in belforten, lakenhallen en kathedralen.

1. De wetenschap

Er greep een verbreding en verdieping van de kennis plaats. Op de Platonische, bijbelse en patristische invloed volgt een sterke golf van Aristotelisch denken. Deze rationele geest vond men sterk terug in de rechtspraak waar de traditionele bewijsmiddelen werden vervangen door rationeel onderzoek.

Men trachtte opnieuw grote syntheses te maken op basis van de traditioneel bekende waarheden en de nieuw ontdekte kennis en methodes (Summa Theologica van Thomas van Aquino).

2. Het godsdienstig leven

Deze periode was intens godsdienstig. Er bestond niet alleen een diepe belangstelling voor de godsdienst, maar er kwamen eigen devotievormen : waarin de liefde voor de menselijkheid van Jezus en Maria werden beklemtoond.

De vernieuwde belangstelling voor de H. Schrift leidde op haar beurt tot het ontstaan van een aantal ketterijen met grote aanhang (katharen).

3. De kunst

De overgang van de Romaanse naar de gothische stijl leert de evolutie van het levensgevoel tussen de 12e en de 13e eeuw. Ook in de literatuur breekt een nieuwe tijd aan. Naast de navolging van de oude auteurs ontstond ook een oorspronkelijke middeleeuwse epische en lyrische literatuur.

Het is de tijd waarin de basis gelegd wordt voor de moderne volkstalen.

VAN HET HOOGTEPUNT TOT HET HERFSTTIJ DER MIDDELEEUWEN - de tijd v. ±
1250-± 1350

BIBLIOGRAFIE

- L. Génicot, Le XIIIème siècle Européen, Nouvelle Clio nr. 18, Parijs 1968
- L. Génicot, Cultuurgeschiedenis der Middeleeuwen, Aula nr. 166
- J. Huizinga, Herfsttij der Middeleeuwen, Haarlem 1963
- B.H. Slicher van Bath, De agrarische geschiedenis van West-Europa, Aula 32
- H. Van der Wee, Historische aspecten van de economische groei, Antwerpen-Utrecht, 1972
- F. Heer, Balans der Middeleeuwen, Meulenhof, Amsterdam, 1962

DOELSTELLINGEN

- Door deze tijdsdoorsnede krijgen de leerlingen inzicht in enige aspecten die typisch zijn voor de Middeleeuwen en kunnen deze stellen tegenover de kenmerken van een opkomend modernisme.
- Door het bestuderen van dit tijdsmoment krijgen de leerlingen het besef, dat de fundamentele wijzigingen in de maatschappij zich meestal geleidelijk voordoen. Dat oude en nieuwe opvattingen en toestanden naast elkaar blijven bestaan.
- De leerlingen voelen door middel van deze tijdsdoorsnede aan dat de verschillende aspecten van de samenleving nauw met elkaar zijn verbonden en dat deze aspecten in dit geval een vrij duidelijke trend bezitten nl. de doorbraak van de nationale organisatie.
- De leerlingen stellen in deze doorsnede vast dat de typisch middeleeuwse waarden zoals de macht van het pausdom, de invloed van het keizerlijk gezag en van de adel werden vervangen door het vorstelijk centralisme dat tot nationale staten leidde.
Dat deze schaalvergroting zich ook voordeed op economisch gebied.
Dat de gotische kunst aan de Europese cultuur een eigen gelaat schonk.

LEERINHOUD

A. De politieke samenleving

Leeronderwerp : de territoriale opbouw.

1. Europa werd in het defensief gedrongen

Bij de aanvang van deze tijdsdoorsnede kwam er vrij plots een einde aan de Europese uitbreidingsbeweging. In Spanje viel de Reconquista stil en in Oost-Europa bezetten de Mongolen Rusland en liepen Polen en Hongarije onder de voet. Bij het afsluiten van de besproken eeuw kreeg Europa nieuwe invasies te verwerken : de Turken bedreigden Zuid-Oost-Europa. Op die wijze geraakte Europa afgesloten van de Islamitische en Byzantijnse invloedssfeer. Europa werd gesloten.

2. De interne vorming

- a. Binnen deze gesloten sfeer kwamen reeds enige vormingselementen van het tegenwoordige Europa naar voren. Frankrijk en Engeland groeiden naar hun huidige constellatie. Hun groeiende macht en hun wil om Europa te overheersen, bracht hen in een langdurige oorlog tegenover elkaar. Deze strijd was in vele opzichten reeds een moderne oorlog.
- b. Andere territoriale formaties begonnen vorm te krijgen : het Zwitsers eedgenootschap maakte zich los uit het Heilig Roomse Rijk, terwijl de Habsburgse dynastie in Oostenrijk de basis legde voor haar latere macht.
- c. Naast deze opbouw van moderne staten, bleven nog verscheiden gebieden vastzitten in het middeleeuws particularisme. In het H.R.R. werd de verbrokkeling na het Grote Interregnum vastgelegd voor eeuwen. Italië, Spanje en de Nederlanden bleven eveneens verbrokkeld.

B. De politieke samenleving

Leeronderwerp : de politieke instelling.

1. Het verval van de traditionele krachten

- a. Na 1250 begon de politieke macht van het pausdom te tanen. In het H.R.R. was er na de dood van Frederik II een vacuum ontstaan, dat na het Interregnum het keizerlijk gezag tot een fictie maakte.
- b. Geestelijkheid en adel hadden veel van hun vroegere invloed verloren.

2. De vorsten streefden naar een gecentraliseerd bestuur

- a. Onder invloed van de filosofen en de universiteiten kreeg het Romeins recht weer meer belang. De vorsten steunden erop om hun alleenheerschappij te vestigen en om zich op te werpen als enige bron van wettelijkheid en van gezag, in de staat. De feodale hiërarchie werd grotendeels afgebroken.
- b. De vorsten omringden zich met specialisten, legden de basis voor een groeiende bureaucratie en richtten een staand leger op, grondslagen voor een modern bestuursapparaat.
- c. Frankrijk gaf ook op dit gebied de toon aan. Filips IV organiseerde het bestuur en versterkte de vorstelijke macht zo zeer dat het absolutisme er werd voorbereid. In Engeland kreeg het vorstelijk gezag zijn aanzien in samenwerking met de standen, die een nationaal parlement vormden.
- d. Overal slaagden de vorsten niet in hun poging om de macht te verstevigen. In het H.R.R. en in de Nederlanden haalde het particularisme van de standen het op de staatsidee en bleef de middeleeuwse standenhiërarchie bestaan.

C. De economische samenleving

1. De bloeitijd tot ± 1300

- a. De landbouw, nog steeds de belangrijkste economische sector, werd gekenmerkt door de uitbreiding van het areaal en de intensivering van de uitbating als gevolg van de bevolkingsaan-groei.
- b. Op industrieel gebied groeide de macht van de ambachten en steeg de produktie door de grotere vraag naar produkten.
- c. De handel kende eveneens een bloei door de stijging van de bevolking.
De hanzen speelden de leidende rol.

2. De economische crisis van de eerste helft van de 14e eeuw

- a. Na 1300 begon de demografische depressie : in de landbouw leidde dit tot inkrimping van het areaal en daling van de produktie.
- b. In de steden leidde de crisis tot spanningen in de ambachten : strengere reglementeringen en zelfs sluiten van het ambacht.
- c. Concurrentie hierdoor van het platteland waar de reglementen minder streng waren. Hier groeiende kapitalistische bedrijven gedomineerd door de koopman-ondernemer.
- d. Verval van de jaarmarkten en opkomst van de handelssteden. Brugge werd het centrum ten noorden van de Alpen. De Vlaamse kooplieden werden passief en de Duitse Hanzesteden veroverden de markt.
- e. Spanningen tussen platteland en steden. Vorsten steunden het platteland. Opkomst van een meer nationale economie.

D. De sociale aspecten van de samenleving

1. "De welvaartstijd"

- a. De Europese bevolking bleef stijgen tot ± 1300, dit wees op een relatieve voorspoed en rust. In de landbouw werden de horigheid en de lijfeigenschap verder ingedijkt.
- b. In de steden groeide de controle van de gilden en ambachten. Ook hier bevorderde de relatieve welstand de sociale rust.

2. De sociale onrust

- a. In de eerste helft van de 14e eeuw daalde de Europese bevolking met ongeveer één derde als gevolg van de epidemies, hongersnood en oorlogen in een relatief overbevolkt Europa.
- b. Spanningen op het platteland, boerenopstanden.
- c. Conflicten in de steden tussen de ambachten en het patriciaat en tussen bepaalde ambachten onderling.
- d. Steden en platteland voerden een hardnekkige strijd om economische redenen.

E. De ethisch-religieuze samenleving

Leeraspect : de godsdienstige evolutie

1. De nabloei van de hervormingsbeweging

- a. In de tweede helft van de 13e eeuw trachtten de pausen de politiek van Innocentius III verder te zetten. Ze voelden zich de leiders van de christenheid, hoofd van de religieuze en wereldlijke macht.
Met het pontificaat van Bonifatius VIII werd aan deze aspiraties een einde gesteld, door zijn conflict met Filips IV.
- b. De bedelorden hadden anderzijds het kerkelijk leven een nieuw elan bezorgd.

2. Verval van het pausdom leidde tot algemene crisis in de Kerk

- a. Met de Babylonische Gevangenschap begon het verval van het pausdom. Hun werelds leven te Avignon gaf aanleiding tot veel kritiek.
- b. De algemene malaise van die tijd werkte de opkomst van nieuwe ketterijen in de hand. Zij bereidden de grote inzinking van de Kerk in de XVe eeuw voor.
- c. Naast deze misbruiken en misstanden bloeide echter ook innig religieus leven, met de herleving van de mystiek in Duitsland met Eckhart, Suso en Tauler, die later navolging vond in de Nederlanden.

F. De wereld van kunst en cultuur

1. De gotiek, hoofdkenmerk van de middeleeuwse cultuur

- a. Bij de aanvang van deze eeuw heeft de gotiek geheel Europa veroverd. De hooggotiek bereikte een toppunt.
- b. In de laatgotische tijd werd het centrum van de kunst verlegd van Frankrijk naar Duitsland en de Nederlanden. De steden speelden hierin een grote rol.
- c. Schilder- en beeldhouwkunst kwamen meer los van de bouwkunst.
- d. In de letterkunde verdere doorbraak van de volkstalen en groeiende invloed van de burgerij.

2. In Italië ontstond een nieuw kunstideaal

Tegen het midden van de 14e eeuw werd in Italië gebroken met de gotische kunstopvatting. Er werd direct aangeknoopt met de Oudheid. De beweging ontstond in de letterkunde als gevolg van de wetenschappelijke vernieuwing die het Humanisme bracht. Weldra werd ook in de beeldende kunst de Renaissance gehuldigd.

Synthese

Tussen 1250 en 1350 heeft men te doen met een overgangstijd, omdat op tal van gebieden, nieuwe ideeën en vormen naar voren traden, terwijl de vroegere nog niet afgestorven waren of zelfs nog niet uitgebloeid.

Op territoriaal gebied kregen belangrijke Europese staten het grondpatroon van hun uiteindelijke vorm. Ook de organisatie van de staten verkreeg een modern aspect en doorbrak de typisch middeleeuwse standenhiërarchie. Het economische leven werd meer nationaal gericht, ondanks de crisisperiode en het kapitalisme ontwikkelde zich. De sociale toestanden worden na een tijd van voorspoed heftig beroerd door hongersnood, epidemies en demografische inzinking. De Kerk kreeg na een relatieve bloei af te rekenen met nieuwe ketterijen en een algemene malaise als gevolg van het verval van het pausdom, van de leidende instanties en van de kloosterorden. In de kunst was deze tijd gekenmerkt door zijn culturele eenheid in de gotiek, maar in Italië werden de kiemen gelegd van een culturele omwenteling, die in de Moderne Tijden haar hoogtpunt zou kennen.

Over het algemeen gaf deze tijd een strekking naar meer rationalisatie en organisatie te zien.

DE GROEI VAN DE EUROPEES-ATLANTISCHE SAMENLEVING - 16e eeuw-eerste helft
17e eeuw

BIBLIOGRAFIE

- J.D. BERNAL, De wetenschap als maatschappelijk proces, deel II, Aula paperback, 1971, blz. 273-515
- G. CLARK, De zeventiende eeuw, Aula 21, 1959, 352 blz.
- A.G. DICKENS, Een nieuw Europa, De zestiende eeuw (Bibliotheek van de Europese beschaving), Amsterdam, 1969, 215 blz.
- H. KAMEN, Groeiende gehoorzaamheid, Europa in de 16e-17e eeuw, Wereld-akademie, nr. 14 (Meulenhoff), 1967, 255 blz.
- FR. MAURO, L'expansion Européenne, 1600-1870, Parijs PUF, 1964, 411 blz.
- L.J. ROGIER, Eenheid en scheiding, Geschiedenis der Nederlanden, 1477-1813, Aula nr. 367, 1968, 319 blz.
- B.H. SLICHER VAN BATH, De agrarische geschiedenis van West-Europa, 500-1850, Aula nr. 32, 1960, 415 blz.
- H. TUECHLE, Reformatie. Deel V van Geschiedenis van de Kerk in tien delen, o.l.v. ROGIER e.a. Hilversum-Antwerpen, 1968, 425 blz. Contrareformatie. Deel VI van o.c., 1966, 323 blz.
- F.J. VAN DER VEEN, Geschiedenis van de arbeid. Hoge Middeleeuwen en Nieuwe Tijd, Aula nr. 340, 1967, 313 blz.
- H. VAN DER WEE, Historische aspecten van de economische groei, Antwerpen-Utrecht, 1971, 245 blz.
- Ch. VERLINDEN, Het ontstaan van de Atlantische Beschaving. Van Renaissance tot Verlichting, Gent, 1965, 599 blz.

DOELSTELLINGEN

De leerlingen behoren :

- kennis te verwerven van een aantal sleutelbegrippen die eigen zijn aan betrokken cultuurperiode
- vermelde sleutelbegrippen in een historische context te kunnen plaatsen en met concrete gegevens te kunnen opvullen
- door middel van duidelijke voorbeelden de wisselwerking tussen vermelde cultuurverschijnselen te kunnen aanduiden
- te kunnen uitmaken in hoever deze tijdsdoorsnede al dan niet een "nieuwe tijd" illustreert

LEERINHOUDA. Wereldbeeld onderging grondige wijzigingen

1. Ontdekkingen van de overzeese gebieden, Middellandse Zee niet langer centrum van de wereld.
2. Spanje en Portugal verdeelden "de Wereld".
3. Terwijl Europa zijn grenzen verlegde tot over zee, werd het voortdurend bedreigd door de Osmanen.

B. De sociaal-economische weerslag : kolonisatie en prekapitalisme

1. Handel nam een versterkte plaats in de economie in :
 - a. nieuwe centra : zwaartepunten verschoven naar de Atlantische zeehavens (Antwerpen)
 - b. nieuwe produkten van overzee
 - c. industriële uitbreiding (bouw van schepen, wapenproductie ...)
2. Financiële gevolgen : stijging van de goud- en zilverimport, gevolgd door prijzenrevolutie.
3. Op sociaal en maatschappelijk vlak verbeterde de situatie van de burgerij, maar de arbeiders en de grondadel gingen achteruit.

C. De cultureel-godsdienstige samenhang

1. Renaissance en humanisme : aandacht voor mens en natuur, op weg naar het vrij onderzoek.
2. De Westerse christenheid viel uiteen in katholicisme en protestantisme ; meteen werd het christendom echter voor het eerst een echte wereldgodsdienst.

D. De politiek-staatkundige situatie

1. Het politiek regime in de verschillende monarchale staten evolueert naar het absolutisme (voorbeeld Spanje).
2. Godsdienstige scheuringen werkten de verdere ontwikkeling van nationale staten in de hand.
3. Godsdienstige en politieke oorlogen veranderden de machtposities in Europa :
 - het wereldrijk der katholieke Habsburgers, symbool meteen van het één Europa, werd verdeeld (troonafstand van Karel V), de scheuring tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden bracht het einde van de Spaans habsburgse hegemonie, terwijl de Dertigjarige Oorlog de aftakeling van de Oostenrijkse Habsburgers verder zette ;
 - het verdrag van Westfalen in 1648 streefde naar machtsevenwicht in Europa.

DE MONARCHALE TERRITORIALE SAÏENTLEEVING - tweede helft 17e-eerste helft 18e eeuw
--

BIBLIOGRAFIE

Zie voorgaande tijdsdoorsnede.

DOELSTELLINGEN

De leerlingen behoren :

- kennis te verwerven van een aantal sleutelbegrippen, die eigen zijn aan betrokken cultuurperiode
- vermelde sleutelbegrippen in een historische context te kunnen plaatsen, opgevuld met concrete inhouden en voorbeelden
- de wisselwerking tussen vermelde cultuurverschijnselen kunnen aangeven, eveneens door middel van welgekozen voorbeelden
- in staat te zijn een vergelijking te maken tussen de beide tijdsdoorsneden uit de tijdspanne 1500-1750
- in staat te zijn de tijdsdoorsnede te kunnen doorlichten van uit enkele probleemsituaties, waarvoor de mens gesteld stond, en hierin juist kunnen aantonen wat creativiteit en vrijheid zijn en wat culturele eenheid binnen de verscheidenheid is.

LEERINHOUD

- A. De territoriaal-politieke situatie : Europa verviel immer in een strijd tussen- en om de monarchale territoriale staten.
1. Lodewijk XIV wou Frankrijk de territoriale overmacht in Europa bezorgen. Pogingen daartoe stootten echter op de Grote Europese Coalitie. De verdragen van Utrecht en Rastadt maakten aan de ambitie van de Franse koning een einde.
 2. In Hidden- en Oost-Europa
 - a. Verschenen Pruisen en Rusland als nieuwe territoriale grootmachten.
 - b. Verlegden de Habsburgers hun aandacht naar het Zuid-Oosten.
 - c. Werd de verdeling van Polen een typisch voorbeeld van de nieuwe machtssferen.
 3. Engeland werd een koloniaal wereldrijk.
 4. De conflicten tussen de Europese landen weerspiegelden zich in overzeese strijd (typevoorbeeld hiervan was de Zevenjarige Oorlog).

- B. De sociaal-economische situatie : verhoging van produktie, aangroei van het stedelijk proletariaat.
1. De economie werd een aangelegenheid van de staat :
 - a. Verschillende vormen van een mercantilistische politiek waren gericht op verhoging van produktie en "nationaal" inkomen. In Frankrijk ontwikkelde het nijverheidsmercantilisme (colbertisme, manufactuur). In de Verenigde Provinciën koos men voor het handelsmercantilisme. In Engeland trof men beide aan, handels- en nijverheidsmercantilisme.
 - b. Elders trof men fysiocratische maatregelen om de produktie te verhogen (landbouwwetten, wegebouw, verbetering van landbouwmethoden).
 2. De invloed van de moderne grootfinancierie werd een realiteit :
 - a. aandelenmaatschappij en beurspeculatie
 - b. bankwezen (typevoorbeeld, Bank of England, 1694, als emissie en kredietbank)
 3. De kloof tussen ambachtslieden verbreedde, het stedelijk proletariaat groeide, de prijzen van levensmiddelen stegen.
 4. Ook in de armenzorg kwam de staat tussen.
- C. In de politieke regimes groeide een schril contrast tussen het absolutistische Europa en het parlementaire Engeland.
1. Het absolutisme werd algemeen in Europa, ongeacht de verschillende politieke ideologiën : in het Lutherse Zweden, in de Contra-Reformatorisches landen, in het Orthodoxe Rusland.
 2. In Engeland bezweek het absolutisme van de Stuarts. Onder het Huis van Hannover werd het een parlementair land, waarvoor de grondslag gelegd was door de Bill of Rights in 1689.
- D. De wereld van kennis en wetenschap werd grondig vernieuwd : proef-ondervindelijke methoden en logische redenering vernieuwden de natuurwetenschappen en het filosofisch denken.
- E. Op godsdienstig vlak werd het gelovig elan van de 17e eeuw door het godsdienstig relativisme en het atheïstisch humanisme van de 18e eeuw aangetast. Het probleem van de godsdienstige verdraagzaamheid werd verscherpt.
- F. De wereld van kunst en cultuur weerspiegelde duidelijk de maatschappelijke verandering in betrokken tijdsdoorsnede : van de tegenstelling tussen katholieken en protestanten (barok in de Spaanse Nederlanden, de burgerlijke cultuur in de Noordelijke Nederlanden) naar een rocococultuur in de 18e eeuw.
-